

BUDÁNÉ JUHÁSZ KATALIN

Erzsébetvárosi Helytörténeti Klub

Az erzsébetvárosiak, és akik szeretjük, kutatjuk Erzsébetvárost, egy kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a főváros VII. kerülete a világ közepe. Kiemelkedő történeti, kulturális hagyományai támasztják alá állításunkat. A teljesség igénye nélkül, néhány példa állításunk igazolására: Petőfi Sándor Stark János Síp utcai lakásából jár a Deák téri Evangélikus Gimnázium első osztályába 1833–34-ben. Felnőttként, 1847. november 4-én a Dohány utca 16. helyén állt egykori Schiller-ház emeleti három szobás lakásába költözik feleségével, Szendrey Júliával, ahol az egyik szobában Jókai Mór lakik. Itt írja Petőfi a Nemzeti dal-t, s itt tanácskozik március 15-én Vasvárival és Jókaival – a Dohány utcai lakásból indulnak a Pilvax kávéházba. Petőfi feleségével és kisfiával 1849. május 9-én tér vissza kerületünkbe, a Dohány és Síp utca valamint a Kerepesi (ma Rákóczi) út sarkán álló Marczibányi-házba, mely épület a költő utolsó pesti lakhelye. Erre emlékeztet a Rákóczi út 12. számú ház kirakatában elhelyezett domborműves emléktáblája.

Itt ver gyökeret a zsidóság. A XVIII. század végén, az Országúton, a mai Károly körút és a mai Király utca sarkán állt a városfalon kívüli Pest legnagyobb háztömbje, az Orczy-ház. E hatalmas épületkomplexumban rendezkedik be az óbudai zsidóság, ahol kereskedelmi és szellemi életet folytatnak. Az akkori Országúton zajlanak évente négyszer az országos nagyvásárok, amelyek fellendítik a kereskedelmi tevékenységüket. Egy nap alatt több nyersbőrt adnak-vesznek, mint amennyi az akkori Magyarország összes évi bőrterméke. Az Orczy-ház kávéházában kötik üzleteiket Európa gabonakereskedői is. Ám nem csak bőrbörze,

hanem tanítóbörze is működik az Orczy kávéházban, ahol Vámbéry Ármin, a későbbi világhírű orientalista jut vidéki házitanítói álláshoz. A városfalon kívüli Orczy-házba azért tömörülnek a zsidó polgárok, mert a szabad királyi városokban, így Pesten való letelepedésüket csak II. József türelmi rendelete (1783) teszi lehetővé. Így elsősorban az akkori Terézvárosban, a mai Erzsébetvárosban vernek gyökeret. Házakat építenek, boltokat nyitnak a Király utcában és környékén. A szellemi élet vezető egyéniségei itt telepednek le, a hitéletüket is itt gyakorolják, megépülnek zsinagógáik.

A Holló utca 4. szám alatt lakott Goldziher Ignác (1850–1921) világhírű orientalista és Kohn Sámuel (1841–1920), a Pesti Izraelita Hitközség főabbija, a magyar zsidóság történetírója. A zsidóság első imaházát a Király utcai Hauszler-féle majorságban alakítja ki. Emellett magánimaházakat is tartanak fenn. A Bécsben felavatott új zsinagóga ad inspirációt, hogy a Dohány utcai építmény megszülethessen. 1859. szeptember 6-án avatják fel Európa legnagyobb, a világon a második legnagyobb és legszebb zsinagógáját, melynek tervezője Ludwig Förster osztrák építész. A zsinagóga szomszédságában lévő klasszicista házban született Herzl Tivadar (1860–1904), a zsidó állam megálmodója, s az Ősújország című könyv írója. E házat lebontják, és helyén 1931-ben elkészül Vágó László tervei szerint a mai épület, ahova elhelyezik a Zsidó Múzeumot. A második zsinagóga, Otto Wagner tervei alapján, a Rumbach Sebestyén utcában 1872-ben épül fel.

A Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség a Dob utca 35. számú háromemeletes épületbe 1912-ben költözik. Ekkor készül el Löffler Sándor és Löffler Béla építészek tervei alapján a „községháza”, azaz a hitközség székháza, iskola, óvoda és étkezde, valamint 1913-ban csatlakozik hozzá a Kazinczy utcai zsinagóga. A Kazinczy utcában rituális fürdő és kóser pékség található, melyek ma újra működnek.

A Dohány utcai zsinagóga kertjében temették el a második világháború alatt a gettóban ártatlanul meghalt sok ezer áldozatot. Varga Imre tervei alapján 1990. július 8-án felavatott, szomorúfűzfára emlékeztető szoborkompozíció minden egyes levele egy-egy áldozat nevét örökíti meg. „Aki egy lelket megment, olybá tekintendő, mintha a világot mentette volna meg.” Ennek szellemében cselekedett Carl Lutz svájci konzul, akinek emlékműve az egykori gettó területén áll.

Belső Erzsébetváros zsidó negyede építészetileg védett, jó eséllyel aspirálhat arra, hogy a Világörökség része legyen.

Az erzsébetvárosi városligeti Fasorban működik korának leghíresebb főgimnáziuma. Világhírnévre tesz szert a fasori Evangélikus Gimnázium nem egy növendéke. Az iskola hírnevét azok a jeles tanárok alapozzák meg, akik kimagasló szaktudósok is egyben. A gimnázium olyan értékrendet képvisel, amely a humanista és liberális eszméket erősíti. Sok, jelentős hírnévre szert tett diák közül világhíres lett Neumann János, a XX. század legnagyobb hatású matematikusa, a számítógép megalkotója. Neumann és a később fizikai Nobel-díjas Wigner Jenő is Rátz László matematika tanár növendékei voltak. Itt tanult Harsányi János, aki közgazdasági Nobel-díjat kapott.

Pezseg az irodalmi és művészeti élet. A Damjanich utca több híres emberrel dicsekedhet. Itt született Karinthy Frigyes, Örkény István. Örkény nevét Amerikától Izlandig ismerik, köszönhető a világszerte játszott Macskajáték című színművének. Bródy Sándor amikor a Tanító-nő-t írja a Damjanich utcában lakott. Salamon Ferenc publicista, történész szintén a Damjanich utcai lakásában írja a Buda-Pest történetét. Itt élt Gyóni Géza költő. Damjanich utcai lakását idézi Vihar Béla Napfelkelte a hatodik emeleten című költeményében. A Király utcában áll Szomory Dezső szülőháza, a Pekáry-házban lakott Krúdy Gyula, aki több írásában tesz említést e házról és a Király utcáról. A Hársfa utcában született Füst Milán, itt lakott Nagy Lajos. Rejtő Jenő, alias P. Howard a Hevesi tér 5. számú házban született. Mikszáth Kálmán a Dohány utcában írja A beszélő köntös-t. Gárdonyi Géza a Dembinszky utcában lakott. Szilvási Lajos Albérlet a Síp utcában című regényében idézi fel itt átélt emlékeit.

Íróink gyorsan felfedezik és kedvenc tartózkodási helyeik lesznek a Nagykörúton egymás után nyíló kávéházak. Az Erzsébet körúton nyílik meg a főváros leghíresebb kávéháza, a New York. A New York-palotát és benne a pazar berendezésű kávéházat egy amerikai életbiztosító társaság építteti, Hauszmann Alajos, korának jeles építésze tervei alapján.

A New York kávéház kezdetben zenés intézmény, később válik irodalmi kávéházzá. Az 1908-ban indult Nyugatot a kávéházban szerkeszti Osvát Ernő. Ő fedezi fel Móricz Zsigmondot a Hét krajcár című novel-

la megjelentetésével. A New Yorkkal szemben lévő Meteor szálloda és kávéházba kvartélyozza be magát Ady. A két kávéház közötti összekötői – Reinitz Béla (verseinek megzenésítője) és Zuboly (Bányai Elemér újságíró) – révén értesül a New Yorkban történekről.

Kerületünk művészeti életét világhírű előadóművészek is gazdagítják. Blaha Lujza a „nemzet csalogánya” az Emke első emeletén lakik. Honthy Hanna, Hübner Hajnalka néven a Nefelejcs utcában él 10 éves koráig. Innen indul a világhírnév felé. A Szinva utcában lakik dr. Szedő Miklós operaénekes, aki 1925-ben az Operaház, majd a Városi (Erkel) Színház első tenorénekes. Bécsben, hat évvel később Braziliában is énekel. A Klauzál utca 34-ben lakik az 1930-as években Székely Mihály kétszeres Kossuth-díjas operaénekes. Darvas Lili színésznő gyermekkorát a Thököly úti lakásban tölti. Reinhardt világhírű rendező színházai-ban játszik, majd Amerikába költözik férjével, Molnár Ferenc íróval. Az 1970-es években ismeri meg nevét Európa a Szerelem című film anya szerepében. Alpár Gitta híres opera, operett énekesnő, filmszínésznő az 1930-as évek elején az Alpár utcában él. Itthon és Németországban operett és film sztár. A Szinva utca 3-ban lakó Faragó György zongoraművész 11 éves korában a Pál utcai fiúk című filmben Nemeceket alakítja. A filmet 1925-ben nagy sikerrel mutatják be itthon s külföldön. Faragó György 26 évesen Belgiumban zongoraverseny győztes, mely elindítja siker sorozatát Európa országaiban. A Szinva utcában lakó Kacsóh Pongrác nevéől majd mindenkinek a János vitéz daljáték jut eszébe, abból is az Egy rózsaszál szebben beszél... Seress Rezső, a Szomorú vasárnap és sok más nagysikerű sláger szerzője a Dob utca és a Klauzál tér sarkán álló házban lakik haláláig. A világ minden tájáról felkeresik, mert innen nem mozdul ki.

Az Erzsébet körúton a millenniumra épül fel Ray Rezső tervei alapján a Royal szálló, a monarchia legnagyobb, legszebb és legkorszerűbb intézménye, ahogy Heltai Jenő emlegeti, a modern tündérpalota.

A Lumiere fivérek 1895. évi találmánya után fél év múlva már a szálloda kávéházának különtermében filmvetítésekre kerül sor. Talán ez az előzmény is közrejátszik abban, hogy 1915-ben a Royal szálló bálterme Royal Apolló névvel 1000 személyes filmszínházzá alakul át.

Két filmrendező világkarrierje kerületünkből indul. Korda Sándor kezdő filmrendező, az angol filmgyártás megteremtője lesz. Kertész Mihály

színészből képi át magát filmrendezővé, s az amerikai Warner Bross filmgyárban készült Casablanca című film rendezésért Oscar-díjat kap.

Kerületünk világhírű jelentőségét bemutató példák után rátérünk az Erzsébetvárosi Helytörténeti Klub tevékenységére. A klub megalakulását a főváros kerületei között az 1968 rendezett Fekete-fehér, Igen-nem helyismereti-helytörténeti vetélkedő inspirálhatta. A lokálpatrióták kezdeményezésére az 1970-es évek elején alakul meg a klub, és a Hazafias Népfront égisze alatt működik.

A rendszerváltás után a kerületi önkormányzat Művelődési Bizottsága vezetője, dr. Szabó Árpád képviselő javaslatára újjászervezzük a helytörténeti klubot. Az Almássy téri Szabadidő Központ fogadja be a klubot, s annak munkatársa, Bosnyák Sándor szervezi a rendezvényeket. 1991 őszén óvodatörténeti kiállítással indul a klub programja.

A régi helytörténeti klub nagy tudású tagjai közül néhányan visszajönnek, és előadásokat tartanak. Sokat tanulunk tőlük, személy szerint dr. Berti Bélától és dr. Végh Tibortól. A 90-es évek első felében még kevesen vagyunk a foglalkozásokon, de évről-évre nő a látogatók száma. Bosnyák Sándor 1995 őszén a „stafétabotot” átadja. Az Erzsébetvárosi Helytörténeti Klub tevékenysége 1991 végétől 2007 végéig felöleli a kerület történetét, építészetét, kávéházait, íróit, múzeumait, zsinagógáit, templomait, színházait és kihalófélben lévő kisiparosainak bemutatását.

Népszerűségnek örvendenek Gerle János Ybl-díjas építész vezetésével történő építészeti séták: Erzsébetváros századfordulós emlékei (XIX–XX. század) és az Erzsébetváros szecessziós emlékei nyomában. Vezetésével jutottunk be a Rumbach utcai zsinagógába, és ismerhettük meg belső terének szépségeit. Erki Edit művelődéstörténész az egykori kávéházakról tartott előadásorozatot. A kávéházak közül, pl. az EMKÉ-ről és a New Yorkról a helyszínen mesélt. Irodalmi témájú előadásait alábbi témakörökben tartotta: Petőfi és Jókai barátok voltak, Erzsébetvárosi írók, Krúdy Erzsébetvárosa, Krúdy otthonai, Karinthy – Minden másképpen van, Rejtő Jenő, alias P. Howard. Nagy érdeklődés kísérte az újjávarázsolt Madách Színház, a Magyar Színház, a Corinthia Grand Hotel Royal, a New York-palota, a Palace Hotel megtekintését. Látogatást tettünk elsősorban kerületünk múzeumaiba. A Róth Miksa emlékház és gyűjtemény, a Magyar Zsidó Múzeum, a Bélyegmúzeum, a Magyar Elektrotechnikai Múzeum és a Weiner Leó emlékszoba a fő-

város minden részéről odavonzotta a látogatókat, akárcsak a FÉSZEK Művészklub. (A klub neve mozaikszó Zilahy Gyula, a Nemzeti Színház tagjának ötlete alapján: F – Festők; É – Építészek; Sz – Szobrászok; E – Egyéb; K – Komédiások – a szerk.) Vadas Ferenc művészettörténész a Szent Erzsébet templomról, a Keleti és a Nyugati pályaudvarról, valamint a Hági Sörözőről tartott képekkel illusztrált előadásokat.

Legnagyobb érdeklődés a Kulturális Örökség Napjai alkalmával nyilvánul meg. 2003-ban ilyen a Zsolnay „házdísznéző” séta, melynek kiindulópontja és ékessége a Rózsák terén álló Árpád-házi Szent Erzsébet plébániatemplom. Már előzőleg megismerhattük Mattyasovszky-Zsolnay Tamás előadásában Erzsébetváros Zsolnay kerámiával díszített épületeit. 2004-ben a Csörsz utcai Ortodox Izraelita temetőbe szervezünk látogatást. Ez, valamint a Zsidó negyed nevezetességeinek bemutatása 2005-ben több száz látogatót vonz, számos külföldit is. Az eltűnő félben lévő kisiparosok, azaz régi kismesterségek sorozatunkban meglátogattuk a Zászló fivérek nyomdáját, Müller László és fia zongorakészítő- és javító, valamint Farkas Ágnes síküvegcsiszoló és tükörkészítő műhelyét.

Kezdetben fel sem merül, hogy tiszteletdíjat fizessünk az előadóknak. A 90-es évek végétől már adunk honoráriumot, és innentől kezdődnek gondjaink. Anyagi támogatást az önkormányzat Művelődési Bizottságától kapunk, de ez a támogatás mára már csak három előadás tiszteletdíját fedezi. A klub programjainak szervezése, egyre több fejtörést okoz. A meghívók tanúsága szerint több mint 100 előadást, látogatást tartottunk. Újabban olyan programokat igyekszünk kitalálni, melyeknek nincs anyagi vonzata, így nem a helytörténeti, hanem a honismereti jelleg kerül előtérbe.

Kiadványaink: 1994-ben jelenik meg Budáné Juhász Katalin és Olexa József (színes fényképek) Erzsébetváros a mi városunk c. könyve, mely az iskoláskorúakat célozta meg; 1995-ben Iván Géza Erzsébetváros története 1995. Erzsébetvárosi arcok Topolay Elek szerkesztő, képszerkesztő Zoltán Annamária; 1998-ban Budáné Juhász Katalintól az Erzsébetváros-Iskolaváros, képszerkesztője Zoltán Annamária; 2001-ben Budáné Juhász Katalin Erzsébetváros Iskolaváros című kötet folytatása (képszerkesztője Dozvald János); 2004-ben Budáné Juhász Katalinnak az Utak, utcák, terek és épületek Erzsébetvárosban című könyve (képek: Kopp Antal).

Az Erzsébetvárosi Helytörténeti Klub nevében megrendezzük a Magyar Iskola Millenniuma alkalmából kerületünk első iskolatörténeti kiállítását. A Dekorátor Iskola kiállítótermében elhelyezett tablókon láthatjuk iskoláink növendégeit, egykori taneszközöket, régi iskolapadot, melyeken még helye van a tintatartónak és a tollnak. A hajdani növendékek füzetei, rajzai, térképei, egyenruhái elérhető közelségbe hozzák az egyszer volt, hol nem volt diákeveket.

A kerület polgármestere kérésére 1873-tól napjainkig felkutatjuk kerületünk előljáróit, melyeknek fényképei 2006-tól a polgármesteri hivatal lépcsőfeljárója falán láthatóak. A róluk szóló írások hely hiány miatt a fiókban maradtak.

2007-ben az ünnepi testületi ülésre elkészítjük a kerületünk történetét bemutató forgatókönyvet, melyet két előadóművész felváltva olvasott fel. A szövegrész megfelelő helyeire műsorszámokat is javasoltunk.

Klubunk tevékenységéről – a terjedelmi kötelmek miatt – most csupán ezeket a pillanatképeket mutathattuk be.

Az 1847–48-ban épült Pekáry-ház (ma Király utca 47.),
Ludwig Rohbock metszete